

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1998 metai

Vilnius 1999

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1998

VILNIUS 1999

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1998

VILNIUS 1999

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija

**Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA**

**Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius**

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-34-038-1

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

MAŽOSIOS LIETUVOS ISTORINIŲ AKTŲ FONDAS LIETUVOS NACIONALINĖJE MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKOJE

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas vertingas Mažosios Lietuvos istorinių aktų fondas (f. 103). Jį sudaro 883 saugojimo vienetai. Chronologinės ribos 1585–1944 m. (daugiausia XVIII–XIX a. dokumentai). Rankraštiniai dokumentų originalai, spaudiniai su rankraštiniais, mašinraštiniais įrašais, nuorašai. Beveik visi dokumentai vokiečių kalba, nors yra lotynų, lietuvių, lenkų kalbomis.

Fondo sudarytojas – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Pirminio šių rankraščių įsigijimo dokumento nėra, tik 1948 m. birželio mėn. aktas Nr. 4 dėl nutarimo iš V[alstybinės] C[entrinės] bibliotekos tvarkytinų fondų perkelti į Senųjų knygų, rankraščių ir smulkių spausdinių sektorių rankraštines knygas ir rankraščius. Apie šių dokumentų patekimą iš Karaliaučiaus į Lietuvą Jonė Žebrytė rašo: „1946–1947 m. bibliotekos direktoriaus J. Rimanto kartu su Lietuvos TSR Mokslų Akademijos ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto mokslo darbuotojais archeografinių išvykų į Rytų Prūsiją dėka į biblioteką priimti Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto XVII a.–XX a. pr. istoriniai aktai, Hugo Šojaus rankraščiai“ (J. Ž e b r y t ė, Iš rankraštyno praeities ir dabarties, *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka 1979–1989*, p. 33). Juozas Jurginis straipsnyje „Karaliaučiaus liuanikos likimas“ rašo, kodėl buvo organizuojamos šios išvykos, ką pavyko išgelbėti (*Pergalė*, 1978, Nr. 2).

1970 m. balandžio 25 d. dokumentų vertinimo aktu iš pil. Pasvensko nupirkta „Ragainės apskr. Kraupiškių bažnyčios archyvo byla“ (1849–1870). Pavieniai dokumentai 1990 m. sausio 3 d. aktu perkelti iš Pavienių rankraščių fondo (PR ir f. 130) į Mažosios Lietuvos istorinių aktų fondą.

Fondo sudėtis

I. Prūsijos karališkojo domeno valdų metinių pajamų-išlaidų apskaitos knygos:

Balagardžio (Ballagarden) – 1813–1814 (1), Brandenburgo (Brandenburg) – 1785–1786 (1), Braunsbergo (Braunsberg) – 1793–1795 (2), Dirškaimio (Dirschheim) – 1796–1797 (1), Dolštato (Dollstadt) – 1794–1795 (1), Frauenburgo (Frauenburg) – 1785–1786 (1), Fridrichsfeldės (Friedrichsfelde) – 1753–1791 (25),

Hohenšteino (Hohenstein) – 1798–1799 (1), Kalthofo (Kalthoff) – 1779–1781 (2), Karbiu (Carben) – 1795–1797 (2), Karšuvos (Karschau) – 1768–1783 (6), Klaipėdos Sendvario (Althoff Memel) – 1755–1780 (18), Klemiškės (Clemmenhof) – 1770–1783 (2), Labguvos (Labiau) – 1779–1800 (16), Labotos (Labtau) – 1751–1800 (38), Laškaminės (Lesquvangminnen) – 1815–1816 (1), Laukiškių (Laukischen) – 1751–1809 (42), Lybemiulės (Liebemühl) – 1751–1800 (39), Lybštato (Liebstadt) – 1751–1774 (21), Liepgalių (Loebegallen) – 1813–1814 (1), Melzako (Mehlsack) – 1778–1800 (23), Mielaukių (Mehlauken) – 1751–1799 (34), Neidenburgo (Neidenburg) – 1763–1771 (8), Noihauzeno (Neuhausen) – 1788–1798 (7), Peterkaimio (Petersdorf) – 1751–1766 (5), Proismarko (Preussmarck) – 1798–1800 (2), Šakumiškių (Friedrichsberg) – 1759–1800 (11), Toplakeno (Taplacken) – 1771–1798 (10), Ūdravangio (Uderwangen) – 1754–1795 (9), Valdavos (Waldau) – 1751–1806 (13), Vandlakeno (Wandlacken) – 1758–1795 (13), Vartenburgo (Wartenburg) – 1787–1799 (3), Vilenbergo (Willenberg) – 1756–1800 (10), Vormdito (Wormditt) – 1784–1800 (3).

II. Kraupiškių (Kraupischken) parapijos dokumentai (1627–1890):

Įsiruties teismo kolegijos, Lietuvos rūmų teismo raštai Kraupiškių bažnyčios pastoriams: Andreasui Kanertui (Kahnert) – 1717, Martinui Radikei (Radicke) – 1732–1745, Johanui Heinrichui Kuncmanui (Kuntzmann) – 1744–1748, Johanui Jakobui Šrėderiui (Schröder) – 1751–1759, Bernhardui Andersonui (Anderson) – 1754–1773, Gotfridui Hermanui (Hermann) – 1771–1776, Gotfridui Grunvaldui (Grunwald) – 1784–1807. Raštuose nurodoma paskelbti bendruomenėms įvairius Prūsijos karalių nurodymus dėl mokesčių, religinių švenčių, pastatų remonto ir kt.

Įvairių institucijų raštai Kraupiškių bažnyčiai: Karo ir domenų vadybos, Karališkosios Prūsijos konsistorijos, Karališkosios Prūsijos vyriausybės (1821), Karališkosios Prūsijos deputacijos kolegijos (1725). Asmenų raštai Kraupiškių pastoriams: dėl Raudonaičių (Raudonatschen) mokyklos reikalų (1790), Karvaičių (Karwait-schen) įnašo į bažnyčios kasą (1773), Karališkojo Prūsijos archyvininko Benjamino Šelio (Scheel) išduotas dokumentas, kuriame aprašytos Kraupiškių kaimo ribos (1728) bei Karališkosios Prūsijos ugniagesių draugijos–direktorijos raštas Kraupiškių pastoriumi G. Hermanui (1776). Kraupiškių pastoriaus M. Radikės pranešimas apie Girėnų (Girrehnen) gyventojų pageidavimą turėti mokyklą (1739).

Kraupiškių mokyklos kasos pajamų–išlaidų apskaitos dokumentai (1778–1779), mokesčių už mokslą mokėtojų sąrašai, Kraupiškių parapijos Girėnų ir kitų vietovių mokesčių už mokslą knyga (1837–1839), šios parapijos Raudonaičių mokyklos mokinių sąrašai (1750), pakvitavimai dėl Peleninkų (Pelleninken) mokyklos mokesčių (1755), žinios apie Jurbarko (Georgenburg), Plienlaukių (Pleinlaucken) kaimų mokinius (1743), Molynės (Moulienen), Perbangų (Perbängen), Plimbalių (Plimbal-len) nekonfirmuotų vaikų sąrašai. Būdininkų (Budininken), Kaušų (Kauschen), Kersnupėnų (Kersnopehnen), Kumelių (Kumeln), Plienlaukių (Pleinlaucken),

Plimbalių (Plimballen), Skruzdu (Skrudzden), Spirginių (Spirginen), Šupynų (Schuppinen) kaimų dešimtinės mokesčių bei mokesčių už mokslą mokėtojų sąrašai (1733–1754).

III. Karaliaučiaus (Königsberg) dokumentai (1599–1944):

Mokesčių knygos: Karaliaučiaus apskrities vietovių (1872–1878) ir Karaliaučiaus apygardos Neidenburgo (Neidenburg) apskrities vietovių (1888–1898) mokesčių už nekilnojamą turtą knygos. Karaliaučiaus apygardos Alenšteino (Allenstein) apskrities mokesčių už žemę (1865–1868), mokesčių mokėtojų evangelikų bažnyčiai sąrašai (b. m. XX a. pr.), Karaliaučiaus magistrato dokumentai (1812–1819), miesto biržos knygos (1840–1871). Karališkosios vyriausybės Karaliaučiuje tiesioginių mokesčių, domenų ir miškų skyriaus 1864–1865 m. aktai.

Karaliaučiaus Albertinos universiteto dokumentai: gautų raštų registracijos žurnalai, susirašinėjimas su įvairiomis organizacijomis, leidyklomis, sąskaitos už knygas, jų įrišimą (1921–1944), potvarkiai dėl pinigų išmokėjimo, universiteto kasos pajamų–išlaidų apskaitos dokumentai (1942–1943), disertacijos (1923–1943). Ypač vertinga Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto studentų registracijos knyga (1735–1839), kurioje minimas Kristijonas Donelaitis, Liudvikas Rėza.

Karaliaučiaus karališkoji ir universiteto biblioteka: susirašinėjimas su įvairiomis leidyklomis, organizacijomis, ministerijomis (1821–1921), bibliotekos knygų inventorius (b. m. XIX a.), abėcėlinis knygų katalogas (b. m. XVIII a.), knygų išdavimo skaitytojams registracijos žurnalai (1808–1832).

Karaliaučiaus karališkoji (pilies) biblioteka: pajamų–išlaidų apskaitos knygos (1754–1806), susirašinėjimas su įvairiomis įstaigomis (1680–1823), įrištų knygų sąrašai (1672–1809).

Valenrodo biblioteka: susirašinėjimas su įvairiomis įstaigomis, asmenimis (1880–1885).

Karaliaučiaus masonų ložės „Loge zu den drei Kronen“ dokumentai: konferencijų protokolai (1867–1883), raštai gauti iš kitų Prūsijos, Anglijos, Prancūzijos masonų ložių (1816–1868), ložės posėdžių protokolai, nutarimai (1825–1866), prašymai priimti į ložę (1851–1862). Masonų ložės „Loge zum Totenkopf Phönix“ kasos knyga (1903–1904). Masonų apeigų knyga (b. m. XIX a.), Karaliaučiaus masonų ložės ritualų aprašymai, narių sąrašai, įžadų raštai, adresai (1771–1780).

Prūsijos archyvų valdybos pranešimai Karaliaučiaus valstybiniam archyvu apie įvykusias archyvų darbuotojų konferencijas, instrukcijos (1938). Karaliaučiaus valstybinio archyvo dokumentai: Rytų Prūsijos foliantuose minimų vietovių ir asmenų sąrašas, registruojantis 1599–1678 m. privilegijas, testamentus, sutartis. Archyvo susirašinėjimas su valstybinių archyvų valdyba, periferiniais archyvais (1870–1910), 1903–1910 m. veiklos knygos, archyvo dokumentų registracijos knyga (1911–1920).

IV. Kalninkų (Kallningken) dokumentai (1763–1845):

Kalninkų bažnyčios pajamų-išlaidų apskaitos knygos (1804–1836), našlių (1808–1818), vargšų (1808–1841) kasų dokumentai, bažnyčios vizitacijos aktai (1793–1800), inventoriaus sąrašas, finansiniai dokumentai (1845), aktai dėl pastoriaus vietos užėmimo Kalninkuose ir Inzėje (Inze) (1767–1816) bei Inzės bažnyčios vizitacijos aktai (1793–1810).

Kalninkų mokyklos kasos dokumentai (1763–1817), šios parapijos konfirmuotų vaikų lentelės (1814–1819), nekonfirmuotų vaikų registras (1839–1840), žinios apie Kalninkų mokyklos finansinę padėtį (1822–1823), Kalninkų-Inzės mokyklos pajamų-išlaidų apskaitos dokumentai (1771–1809).

V. Gerlaukių (Gerlaucken) dokumentai (1795–1873):

Gerlaukių dominijos hipotekos parankinių aktų knyga (1797–1868), teismo aktai (1849–1873), policijos generaliniai (1805–1856), medicinos, sanitarijos ir veterinarijos generaliniai aktai (1804–1863). Taip pat dvarininko Huno (Huhn) parankinių aktų knygos (1739–1874), Gerlaukių dominijos Šlautynų (Schlautienen) mokyklos parankinių aktų knygos (1854–1859).

VI. Molynės (Moulienen) dokumentai (1740–1771):

Molynės seniūno raštas Kraupiškių pastoriumi M. Radikei (1739), Molynės aktai (1740–1771), Molynės vietovių 1731–1732 m. pajamų-išlaidų apskaitos knyga.

VII. Pedagoginė medžiaga (1764–1856):

„Vadovėlis apie mokinių auklėjimą ir elgesį“ (b. m. XVIII a.), Karaliaučiaus miesto aukštesniosios mergaičių mokyklos įkūrimo ir raidos byla (1811–1825), Štarkenbergo (Stakenberg) mokytojų pranešimai mėnesinėms mokytojų konferencijoms (1830–1849), Lenkijos Karalystės gimnazijose dėstomų dalykų XIX a. viduryje programos (b. m. XIX a. vid.).

VIII. Kita medžiaga (1659–1934):

Prūsijos karalių ediktų, patentų nuorašai, karalių nurodymai Karaliaučiaus karo ir domenų vadybai (1692–1787), kitų Prūsijos institucijų raštai: Karališkosios Prūsijos vyriausybės teisės skyriaus raštai, įsakymai Karaliaučiaus konsistorijai (1759) ir kt. Instrukcijos dėl bažnytinių ir administracinių knygų tvarkymo (1724), dokumentai dėl Buchtos (Buchta) valdos išnuomojimo (1797–1807), Reino (Rhein) miesto pataisos kalėjimo raštai Šilutės (Heydekrug), Verdainės (Werden) pastoriumi (1864–1865), Rusnės (Russ) pajamų-išlaidų apskaitos knygos fragmentas (1767), Tilžės (Tilsit) krašto administracijos aktai (1829–1851) bei parapijos lietuvininkų evangelikų 1912–1923 m. aukų knyga, Ragainės (Ragnit) bažnyčios inspekcijos specialieji aktai (1769–1864), Malviškių (Malwischken) bažnyčios pajamų-išlaidų apskaitos knyga (1784–1785).

Sąrašas Šilutės (Heydekrug) vietovių: Gaideliai (Gaidellen), Grabupiai (Grabuppen), Jonaičiai (Jonaten), Kulėšiai (Colleschen), Metrikviečiai (Metterqueten), Ramučiai (Ramutten), Rudynai (Rudienen), Šyšgiriai (Schieszgirren), Traksėdžiai (Traxeden), Verdainė (Werden), Vileikiai (Villeiken), kurių mokykloms buvo suteikta pašalpa (1876). Taip pat Šilutės ugniagesių organizacijos mokesčių kadastras (1790–1825).

Genealoginiai dokumentai: Švedijos valdovų genealogijos knyga (b. m. XVIII a.), Vitichų (Wittich) – 1691–1938, barono fon Haikingo (Heyking) – 1350–1934 šeimų istorijos, Sydovų (Sydow) giminės genealoginis medis nuo 1400–1867 (XIX a. II p.).

Sigizmundo Zavadskio nuomos pajamų-išlaidų kasos knyga (1905–1913), įvairi medžiaga apie Torunės miestą: „Varia Thorunensia“ (1659–1769). Minėtinas Reinholdo Brenaizeno (Brenneisen) straipsnis „Lietuvos žemės ūkis ir gyvulininkystė“.

Rasa Narbutaitė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTO RANKRAŠTYNAS

Atskiras Lietuvos istorijos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius įkurtas 1996 m. birželio mėnesį. Tačiau rankraštinė medžiaga instituto bibliotekoje buvo pradėta kaupti dar pirmaisiais pokario metais. Tuometinio instituto direktoriaus Povilo Pakarklio iniciatyva nutarta komplektuoti Lietuvos istorijos šaltinių vertimus. Akademiko Konstantino Jablonskio rūpesčiu į instituto biblioteką pateko Maskvoje laikomos Lietuvos Metrikos šimtas keturiasdešimt devynių knygų mikrofilmai, o vėliau instituto mokslininkai pargabeno ir kitų istorinių dokumentų mikrofilmus. Archeologijos skyriuje kaupėsi archeologinių ekspedicijų ataskaitų, brėžinių ir negatyvų archyvas. Savo skyriaus archyve ekspedicijų medžiagą laiko ir etnologai. Sujungus Istorijos instituto ir buvusio LKP istorijos instituto bibliotekas, rankraštinių fondas pasipildė unikalia pokario partizanų spaudos kolekcija, gimnazijų laikraščiais bei politinių partijų atsišaukimais.

Rankraštyno žinioje šiuo metu yra istoriniai dokumentai ir archeologinių ekspedicijų medžiaga, o etnologai savo archyvinį palikimą tvarko atskirai. Rankraštyne laikoma dokumentinė medžiaga suskirstyta fondais. Šiuo metu sudaryti 34 fondai, iš kurių dauguma yra tęstiniai, jų komplektavimas nebaigtas.

Pagal fondų sudarytojus ir temas fondus galima suskirstyti į tris grupes:

- 1) instituto mokslinė veikla;
 - 2) instituto darbuotojų asmens fondai;
 - 3) Lietuvos istorijos dokumentų kolekcijos ir kitų asmenų fondai.
- Pagal šią schemą toliau aptarsime Rankraštyne saugomą archyvinę medžiagą.

Instituto mokslinė veikla

Archeologinės ataskaitos (f. 1) pradėtos komplektuoti 1948 m. 1998 m. gegužės 1 d. duomenimis, jau sukaupta 2860 archeologinių kasinėjimų ir žvalgomųjų ekspedicijų ataskaitų. Ši visa medžiaga – didžiulis turtas Lietuvos seniausiosios istorijos tyrinėtojams. 1947 m. pradėta saugoti istorinių šaltinių vertimus (f. 4). Prie svarbesnių vertimų reikia priskirti „Eiliuotąją Livonijos kroniką“, „Henriko Latvio kroniką“, Petro Dusburgiečio „Prūsų žemės kroniką“, XIII a. popiežių bules, išrašus iš rusų metraščių, ištraukas iš Lietuvos statutų, 1557 m. valakų įstatymą ir įvairių Lietuvos istorijos dokumentų rinkinius. Į šį fondą pateko buvusių instituto mokslinių bendradarbių K. Jablonskio, A. Janulaičio, S. Matulaičio, P. Pakarklio, J. Bulavo, J. Jurginio, Z. Slaviūno, J. Umbraso, A. Vyšniauskaitės ir kitų autorių rankraščiai. Be to, čia laikoma istorinių dokumentų originalų ir kopijų iš įvairių archyvų. Mikrofilmų (f. 5) vertingiausia dalis – Lietuvos Metrikos knygų kopijos. Dabar rankraštyne yra 161 Lietuvos Metrikos knygos mikrofilmai. Instituto mokslinio darbo rezultatus rodo sukaupta medžiaga šiuose fonduose:

- disertacijos (f. 6);
- leidinių rankraščiai (f. 7);
- planiniai darbai (f. 8);
- instituto mokslinės veiklos dokumentai (f. 29);
- Archeologijos skyriaus veiklos dokumentai (f. 2);
- Etnologijos skyriaus veiklos dokumentai (f. 29);
- nuotraukos ir ikonografija (f. 18).

Instituto darbuotojų asmens fondai

Šiuose fonduose kaupiama medžiaga, kuri rodo kiekvieno asmens individualų mokslinį darbą. Dabar yra sudaryta 11 tokių fondų: Akademikas Juozas Jurginis (f. 9), Prof. Leonas Mulevičius (f. 10), Dr. Egidijus Banionis (f. 11), Habil. dr. Regina Žepkaitė (f. 16), Prof. Vytautas Merkys (f. 21), Prof. Antanas Tyla (f. 22), Prof. Regina Merkienė (f. 25), Dr. Izidorius Butkevičius (f. 26), Dr. Algirdas Antanas Baliulis (f. 32), Prof. Vanda Kašauskienė (f. 33), Dr. Zigmantas Kiaupa (f. 34).

Lietuvos istorijos dokumentų kolekcijos ir kitų asmenų fondai

Lietuvos partizanų spauda (f. 13) svarbus pokario laisvės kovų istorijos šaltinis. Šiame fonde saugomi 42 pavadinimų periodiniai leidiniai (laikraštėliai). Svarbesni iš jų: „Aukštaičių kova“ (1947–1952), „Laisvės balsas“ (1949–1953), „Laisvės kova“ (1952), „Laisvės šauklis“ (1946–1949), „Laisvės varpas“ (1946–1950), „Laisvės žvalgas“ (1945–1950), „Malda girioje“ (1949–1952), „Partizanas“ (1949–1952), „Partizanų kova“ (1947–1951), „Pogrindžio tiesa“ (1951), „Politikos žinių apžvalga“ (1947–1949), „Prie rymančio Rūpintojėlio“ (1949–1953), „Prisikėlimo ugnis“ (1950–1952), „Rytų Lietuva“ (1948–1949), „Tėvynei šaukiant“ (1949), „Už tėvų žemę“ (1946–1949). Yra kelių pavadinimų vokiečių okupacijos lietuvių ir lenkų pogrindžio leidinių. Partizanų kūrybinis palikimas atsispindi keturiasdešimt dviejuose saugomuose poezijos ir prozos rinkiniuose. Prie normatyvinių aktų ir instrukcijų priskirtini tokie dokumentai: „Partizanų gydymui reikalingi žinoti nurodymai“, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio statutas“, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio stambesnių organizacinių vienetų vadovybių statutas“, „LLKS ūkio nuostatai“, „LLKS Tarybos prezidiumo laikinasis statutas“, „LLKS teismų nuostatai“, „LLKS teismų statutai“, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio atžymėjimai“ ir kita. Be to, išlikusi gausi įvairaus turinio partizanų atsišaukimų kolekcija.

Keturioliktajame fonde, kurio pavadinimas „Atsišaukimai, skelbimai ir laikraštėliai (1905–1944)“, saugomi smulkieji spaudiniai lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių ir žydų kalbomis. Pirmiausia tai viso šio laikotarpio įvairių politinių partijų ir organizacijų, kultūros ir švietimo draugijų atsišaukimai, skelbimai, protokolai. Kita įdomi medžiaga – tai Lietuvos nepriklausomybės kovų (1918–1921) įvairaus pobūdžio spaudiniai, rinkimų į „Vidurinės Lietuvos“ seimą (1922), Vilniaus miesto tarybą (1921), pirmąjį Lenkijos seimą (1919), į Lietuvos Respublikos seimus, savivaldybes ir kitų rinkimų agitacinė medžiaga. Čia laikomi ir tarpukario Lietuvos valdžios įstaigų įsakymai, skelbimai, pranešimai. Iš Antrojo pasaulinio karo metų čia yra ir lietuvių pogrindžio organizacijų, ir sovietinių partizanų spaudinių. Atskira grupė – tai prieškario Lietuvos gimnazijų ir kitų mokyklų laikraštėliai.

Lietuvių atgimimo istorijos studijų archyve (f. 12) laikoma medžiaga, susijusi su šio leidinio rengimu ir spausdinimu. Naikinant Lietuvos SSR užsienio reikalų ministeriją, į instituto biblioteką buvo pargabenta lietuvių išėivių spaudos iškarpų kolekcija (f. 15). Žuvusiųjų vardyno anketose (f. 20) iš saugumo ir metrikų archyvų surinktos žinios apie pokario metais nužudytus žmones. Dr. Broniaus Nemicko fonde (f. 23) laikoma iš JAV archyvų sukaupta medžiaga apie vokiečių okupaciją Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais, jo paties straipsnių rankraščiai ir kt. Lenkijos lietuvių draugijos Vroclavo skyriaus archyve (f. 30) yra dokumentai apie šio skyriaus veiklą 1964–1991 metais.

Žinomas disidentas Antanas Terleckas (f. 31) rankraštynui perdavė savo dienoraščius (1975–1977), užrašus iš Kolymos (1983–1986), atsiminimus apie Andrejų

Sacharovą, Sergejų Kovaliovą ir kitus Maskvos disidentus. Taip pat pagrindžio leidinius: „Laisvės šauklys“ (4 numeriai) ir „Vytis“ (trečias numeris).

1997 m. kovo mėn. Emilija Kulakauskienė perdavė savo tėvo, kilusio iš Vaitkabilių kaimo (Vilkaviškio r.), ūkininko, visuomenininko, laisvamanio Prano Eidukaičio (1878–1941) archyvą. Šio žmogaus gyvenimas nebuvo įprastas tik ūkininko gyvenimas. P. Eidukaičiui teko sėdėti carinės Rusijos kalėjimuose, už dalyvavimą Suvalkijos ūkininkų streike kelerius metus praleido Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, 1940 m. išrinktas į „Liaudies seimą“ ir 1941 m. karo pradžioje su dviem sūnumis sušaudytas. Didžiąją P. Eidukaičio palikimo dalį sudaro jo dienoraščiai, atsiminimų sąsiuviniai, užrašai iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo, grožinė kūryba ir publicistika, straipsnių rankraščiai, laišakai ir kt. Svarbūs yra „Šviesos“ draugijos Gražiškių skyriaus protokolai (1907–1908), ranka rašyti laikraštėliai: „Draugraštis“ (1910), „Ratelis“ (1910), „Jaunikaitis“ (1911–1912). Be to, yra sūnaus Sergejaus dokumentų bei fotografijų.

Algimantas K a t i l i u s

PROFESORIAUS Z. IVINSKIO RANKRAŠTINIS PALIKIMAS VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS RANKRAŠTYNE*

Iš pat pradžių reikia atsakyti į klausimą, kada ir kaip į Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyną pateko prof. Zenono Ivinskio (1908–1971) rankraštinis palikimas. Universiteto rankraštyne saugoma Z. Ivinskio medžiaga (f. 198) sudaryta iš dviejų dalių. Pirmoji fondo dalis – prieš karą ir karo metu susikaupęs prof. Z. Ivinskio kūrybinis palikimas. Antroji dalis – atspindys to, ką Z. Ivinskis veikė emigracijoje. Didžioji prieškarinio Z. Ivinskio palikimo dalis laikoma Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne. Universiteto biblioteka prieškarinius ir karo meto Z. Ivinskio rankraščius 1977 m. pirkė iš Antano Šukausko. Dar galima pažymėti, kad šio laikotarpio Z. Ivinskio palikimas pateko ne tik į minėtų bibliotekų saugyklas, bet jo medžiagos yra ir kitur (pvz., Lietuvos istorijos instituto rankraštyne,

* Pranešimas skaitytas Plungėje, minint Z. Ivinskio 90 metų jubiliejų.

Žemaičių dailės muziejuje Plungėje¹). Bet pereikime prie Z. Ivinskio kūrybinio palikimo, atsiradusio užsienyje.

Po Z. Ivinskio mirties jo palikimo išsaugojimu susirūpino Lietuvių katalikų mokslo akademija (LKMA). Beje, dar 1939 m. LKMA Z. Ivinskiui suteikė akademiko vardą, o atkūrus akademijos veiklą užsienyje, profesorius aktyviai įsitraukė į jos veiklą. Jau 1973 m. mecenatų – prof. dr. Kazio Almeno ir Juozo Vembrės dėka buvo sumokėta Paulinai Ivinskienei 10 tūkst. dolerių už prof. Z. Ivinskio mokslinį palikimą². 1974 m. sausio mėn. Z. Ivinskio archyvas iš Bonos buvo pervežtas į Romą. Čia šis palikimas buvo pradėtas tvarkyti. Tačiau daug šioje srityje nepavyko nuveikti. Mons. Paulius Jatulis, rengdamas spaudai Z. Ivinskio raštus, parsigabeno dalį medžiagos į savo namus. 1996 m. vasarą Z. Ivinskio mokslinis palikimas kartu su P. Jatulio archyvu ir biblioteka parkeliavo į Vilnių. Kun. Jono Borutos SJ (dabar vyskupo) iniciatyva abu šiuos archyvus LKMA perdavė saugoti Vilniaus universiteto bibliotekai. Iš karto reikėtų pasakyti, kad į Vilnių kol kas neparvežta Z. Ivinskio asmeninė biblioteka. Taip pat nežinia, ar absoliučiai visas sugrįžo profesorius archyvas, nes Romoje nebuvo sudarytas pilnesnis Z. Ivinskio archyvo aprašymas ir dėl to nėra su kuo palyginti. Tiesa, dar šiek tiek medžiagos saugo profesorius žmona Bonoje.

Prieš pradėdant kalbėti apie Z. Ivinskio fondą, dar galima pažymėti, kad kai kas susiję su juo yra kituose rankraštyno fonduose, pirmiausia P. Jatulio fonde. Čia yra medžiaga apie Z. Ivinskio raštų rengimą spaudai, profesorius surinkti archyviniai dokumentai Babinovskio kodekso spausdinimui ir įdomi jo korespondencija su P. Jatuliu. Be to, yra Paulinos Ivinskienės ir Kęstučio Ivinskio laišakai P. Jatuliui. Kituose fonduose laikomi Z. Ivinskio laišakai Aleksandrui Dambrauskui-Jakštui, Marijai Gimbutienei, Jurgiui Gimbutui, Žibuntui Mikšui. Kai kas yra ir prof. Broniaus Dundulio fonde. Zitos Vanagaitės fonde saugomi Kęstučio Ivinskio laišakai.

Iš Romos parvežtas Z. Ivinskio archyvinis palikimas dar nėra iki galo sutvarkytas ir aprašytas, todėl negalima tiksliai nurodyti, kiek sudaryta saugojimo vienetų, ir išsamiai apibūdinti, kokia ši medžiaga. Lengviau kalbėti apie ikiemigracinę Z. Ivinskio palikimą, kadangi ši medžiaga sutvarkyta ir aprašyta (tvarkė Rimantas Zagrecas). Šią Z. Ivinskio fondo dalį sudaro 148 saugojimo vienetai. Jau minėta, kad didžiausia Z. Ivinskio prieškarinio palikimo dalis saugoma Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje. Į universiteto bibliotekos rankraštyną pateko tik maža dalis Z. Ivinskio šio laikotarpio rankraštinio palikimo. Daugiausia tai profesorius juodraštinė medžiaga, kaupta atskiroms istorinėms temoms ir paskaitos arba medžiaga joms. Tokio pobūdžio medžiaga daugiau įdomi darbo metodikai pažinti ir, kas be ko, galima joje rasti istorinių duomenų atitinkamai temai. Vienas vertingesnių darbų – tai 1943 m.

¹ Z. Ivinskio asmeninės bibliotekos, surinktos iki 1944 m. Lietuvoje, 1994 m. padovanotos Žemaičių dailės muziejui, spausdinių abėcėlinis katalogas. Sudarytoja G. Razbadauskienė, Plungė, 1998, 64 p.

² Plačiau žr. A. V a s i l i a u s k i c n ė, Profesorius Zenonas Ivinskis ir Lietuvių katalikų mokslo akademija, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. VIII, Vilnius, 1994, p. 234–236.

parašyta studija „Lietuvos istorijos šaltiniai (istoriografija). I d.: Kronikiniai šaltiniai“. Šį darbą 1995 m. išleido Klaipėdos universitetas, bet ne iš universiteto saugomo egzemplioriaus. Iš kitokio pobūdžio dokumentų galima paminėti Z. Ivinskio užrašus apie studentus, lankiusius Lietuvos istorijos seminarą, Teologijos-filosofijos fakulteto raštvedybos fragmentus, LKMA valdybos 1938–1939 m. posėdžių protokolų juodraščius, 1940 m. Lietuvos mokslo akademijos Istorijos instituto reguliamino juodraštinį projektą, 1941 m. Lietuvių aktyvistų fronto dokumentus. Saugoma ir laiškų (pvz., kun. istoriko Jono Totoraičio, MIC, prof. Kazio Pakšto).

Provizoriškai Z. Ivinskio emigracijos laikų rankraštinių palikimą galima suskirstyti į tokias keturias grupes:

1. Darbas archyvuose ir išrašai iš šaltinių.
2. Mokslinės ir pedagoginės veiklos rankraščiai.
3. Korespondencija.
4. Iškarpos iš laikraščių.

Prieš pradėdamas kalbėti apie kiekvieną šių grupių atskirai, reikia pasakyti, kad labai mažai yra Z. Ivinskio asmens dokumentų.

Darbas archyvuose ir išrašai iš šaltinių

Apsisprendimą 1949 m. neišvykti į JAV, o pasinaudoti galimybe dirbti Vatikano archyve, Z. Ivinskis taip įvertino: „Ne emigravimas, o pasukimas į Vatikano archyvus buvo galbūt po bėgimo iš Lietuvos (1944 10 08) pats svarbiausias mano gyvenimo posūkis“³. Kitoje vietoje šį apsisprendimą taip pagrindžia: „Tas atvykimas mano paties gyvenime buvo didelis lūžis Lietuvos istorijos mokslo naudai, staigus posūkis, didesnis negu man pačiam atrodė. Romoje nuolat žvelgiau iš senų dokumentų į veidą anai didingai Lietuvos praeičiai, kai po kojomis buvo tik svetima žemė, kuri vis norėjo ir nori tavimi nusikratyti. Iš dokumento kalbanti praeitis pasirodė tikra paguoda. Visai kitas atskiras pasaulis“⁴. O tame atskirame pasaulyje buvo visko: ir istoriko džiaugsmo, ir materialinių nepriteklių (iš pradžių stipendija 40 dolerių mėnesiui, vėliau 50), ir tamsių nusivylimų, ir, žinoma, rūpesčio, kad Lietuvos istorijos mokslui jis vienas tiek nedaug tegali nuveikti. Tam tikrą Z. Ivinskio pastangų tragizmą pastebėjo ir Antanas Maceina: „Darbas Romos archyvuose žymi Ivinskio likimą tremtyje: jo laimę ir nelaimę; laimę, nes čia jis galėjo įvykdyti savo svajonę; nelaimę, nes čia jis paskendo medžiagoje, nepastebėdamas, kad vieno žmogaus nei jėgų, nei amžiaus nepakanka šiai medžiagai suvesti į vienumą, kuriant sisteminių veikalų. Ivinskis buvo pirmutinis iš lietuvių, kuris išsitàs dešimtmetį (į jį

³ Z. I v i n s k i s, *Autobiografija, Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1994, t. 3, p. 87.

⁴ Z. I v i n s k i s, *Čia visai kitas pasaulis, Rinktiniai raštai*, t. 2, p. 10.

neįeina pertraukos, vykdant pareigas URT ar Baltų institute) labai uoliai ir sistemingai knisosi archyvų fonduose: tokios laimės nėra turėjęs nė vienas mūsų istorikas. Iš kitos pusės Ivinskis yra vienintelis iš lietuvių, pririnkęs tiek medžiagos, jog jos pakaktų ištisai istorikų kartai. Ir štai šioje dialektikoje – džiaugsmas medžiagos gausybe ir vargas šią gausybę apvaldyti – autorius kaip tik ir regi Ivinskio tragiką⁵. Minčiai, kad Vatikano archyvo klodai ne vieno žmogaus jėgoms, reikia pritarti, be to, nevienąsyk kitas žymus Vatikano archyvo tyrinėtojas prof. Paulius Rabikauskas SJ pasisakė už kokios nors specialios institucijos sukūrimą nuolatiniam darbui Vatikano archyve. Bet tai daugiausia dėl lėšų stokos nepavyko įgyvendinti.

Maža to, Z. Ivinskis atkreipė dėmesį ir į kitus Lietuvos istorijai svarbius Italijos archyvus, o gyvendamas Vokietijoje dirbdavo šios šalies archyvuose.

Išsamiai informuoti apie prof. Z. Ivinskio archyvinių paieškų rezultatus kol kas negalime, nes ne iki galo sutvarkytas jo palikimas ir, matyt, dar ne visas profesoriaus sukauptas turtas pateko į universiteto rankraštiną. Savaiame suprantama, vertingiausias Z. Ivinskio darbo archyvuose rezultatas – tai sudaryta istorinių dokumentų mikrofilmų ir fotografijų kolekcija. Be mikrofilmų ir fotografijų, saugoma daug Z. Ivinskio kortelių su išrašais iš archyvų, spausdintų šaltinių kopijos, dalykinės rodyklės su nuorodomis į šaltinius ir kt. Aišku, kad Z. Ivinskio sukaupta archyvinė medžiaga yra didžiulis turtas, bet tikroji jo vertė atsiskleis tik tada, kai visa šia medžiaga susidomės mūsų istorikai.

Mokslinės ir pedagoginės veiklos rankraščiai

Z. Ivinskio mokslinės veiklos spektras labai platus, t. y. nuo kapitalinių Lietuvos istorijos ir Lietuvos bažnyčios istorijos veikalų rašymo ir darbo Baltų institute Bonoje iki straipsnių Lietuvių enciklopedijai ir bendradarbiavimo išėivių spaudoje. Dauguma ir periodinėje spaudoje paskelbtų straipsnių (ypač „Aiduose“) yra solidūs moksliniai tyrinėjimai. Dar platesnė mokslinių interesų tematika – nuo seniausios Lietuvos istorijos problemų iki pat naujausių laikų (netgi sovietmečio problemų).

Akademinio šio darbo barai išsiplėtė, kai 1963 m. pradėjo skaityti paskaitas Bonos universitete. Visa ši Z. Ivinskio kūrybinė veikla atsispindi jo rankraštiname palikime. Daugiausia tai rinkta medžiaga įvairioms temoms, studijų ir straipsnių rankraščiai, pranešimai įvairiuose simpoziumuose, studentams skaitytos paskaitos. Šis rankraštinis palikimas daugiausia rašytas lietuvių ir vokiečių kalbomis. Prie šios grupės reikėtų priskirti ir darbo Baltų institute dokumentus, medžiagą, susijusią su LKMA, susirašinėjimą su Lietuvių enciklopedijos redaktorais ir kitomis redakcijomis.

⁵ A. M a c c i n a, Tasai nepažįstamasis Ivinskis, *Aidai*, 1972, Nr. 3, p. 134.

Korespondencija

Z. Ivinskio fonde saugomi laišakai, žinoma, pirmiausia yra autentiškas įrodymas apie jo plačius asmeninius ryšius. Kita vertus, tai ir veidrodis, kuriame atsispindi lietuvių išeivių kultūrinis, mokslinis ir net politinis-organizacinis (partinis) veikimas pokario lietuvių emigracijoje, o ši aplinkybė galėtų sudominti ir politologus. Reikia pasakyti, kad Z. Ivinskis palaikė santykius ne su vienu žymiu asmeniu. Be to, pats Z. Ivinskis buvo giliai įklimpęs į visuomeninius reikalus. Antai jau cituotas A. Maceina rašė: „Visuomenė – šalia mokslo – buvo vienas iš plačiausių Ivinskio veiklos barų. Kas jis čia savo gyvenime nėra buvęs: studentų at-kų sąjungos valdybos sekretorius ir vicepirmininkas (1927–29), „XX amžiaus“ redakcijos narys (1936–40), sukilimo pastatytos Lietuvos vyriausybės narys (1941), Savišalpos komisijos pirmininkas (1945), Liet. Raudonojo Kryžiaus valdybos narys (1945–47), VLIK'o Užsienio reikalų tarnybos valdytojas (1952), Baltų instituto narys ir daugkartinis jo pirmininkas (1953–1971), Liet. Kat. Mokslo Akademijos vicepirmininkas (1956–71), Europos Liet. Fronto Bičiulių valdybos narys ir ilgametis jos pirmininkas (1956–71), liet. gimnazijos Vokietijoje švietimo komisijos narys (1956–?), nekalbant jau apie jo pareigas įvairiose trumpalaikėse komisijose. Visa tai įjungia Ivinskį į veikliausių mūsų visuomenininkų eiles“⁶. Tarp Z. Ivinskio korespondencijos autorių galima būtų išskirti tokias pavardes: J. Aistis, K. Almenas, L. Andriekus, S. Bačkis, V. Balčiūnas, M. Biržiška, V. Biržiška, K. Bradūnas, J. Brazaitis, B. Brazdžionis, vyskupai V. Brizgys ir Pr. Būčys, A. Damušis, J. Eretas, E. Galvanauskas, J. Gimbutas, M. Gimbutienė, J. Grinius, K. Grinius, S. Yla, J. Jakštas, P. Jatulis, J. Jurginis, P. Jurkus, J. Keliuotis, V. Krėvė-Mickevičius, M. Krupavičius, B. Kviklys, A. Liuima, S. Lozoraitis, A. Maceina, J. Matusas, Ž. Mikšys, J. Ochmańskis, K. Pakštas, P. Rabikauskas, A. Ružancovas, A. Rugytė, V. Sidzikauskas, P. Skardžius, vysk. J. Skvireckas, V. Sruogienė, S. Sužiedėlis, A. Šapoka, R. Šalūga, V. Škirpa, L. Tulaba, E. Turauskas, A. Vaičiulaitis, J. Vaišnora, V. Vardys. Tai tik nedidelė dalis autorių, be to, yra išlikę paties Z. Ivinskio atsakymų ir rašytų laiškų antrieji egzemplioriai.

Iškarpos iš laikraščių

Išsamų laikraščių iškarpų katalogą su asmenvardžių rodykle 1978 m. Romoje sudarė mons. P. Jatulis. Visa ši medžiaga buvo sudėta į 16 didelių aplankų ir 8 mažus aplankus. Juose sukaupta daugiau nei 6 tūkst. iškarpų iš laikraščių. Be to, fonde yra ir daugiau laikraščių iškarpų. Žinoma, tokio pobūdžio medžiaga nėra pirmajai reikšmės, bet tinkamai sutvarkyta palengvina tyrinėtojo darbą, nes nereikia vartyti storų laikraščių komplektų, o kai kuriuos iš jų apskritai sunku surasti Lietuvos bibliotekose.

Algimantas K a t i l i u s

⁶ A. Maccina, min. veik., p. 128.

PRELATO JUOZO PRUNSKIO FONDAS PASAULIO LIETUVIŲ ARCHYVE

Atkūrusi nepriklausomybę Lietuva susipažįsta su iškiliausiais savo tautiečių išėivijoje darbais. Šiandien ne vieną mokslininką domina Pasaulio lietuvių archyvas Čikagoje, kuriame sukaupta svarbi išėivijoje sukurtų mokslo ir kultūros vertybių dalis.

1982 m. prof. dr. Jono Račkausko iniciatyva buvo suorganizuotas Litanistikos tyrimų ir studijų centras (LTSC) Čikagoje, subūręs lietuvių mokslines organizacijas į vieną centrinę vienetą, kad būtų galima lengviau bendradarbiauti. Pirmieji į Centro darbą įsijungė Pasaulio lietuvių archyvas, Pedagoginis litanistikos institutas, Lietuvių istorijos draugija, Budrio Lietuvių fotoarchyvas, Lietuvių dailiojo meno institutas¹.

Pasaulio lietuvių archyvas (PLA) yra stambiausias LTSC padalinys. Archyvas renka ir saugo „apie Lietuvą ir lietuvius rašytą arba spausdintą žodį, lietuvišką spaudą, archyvinę, muziejinę bei kitokią, turinčią išliekančios vertės medžiagą“². Čia saugomi ir toliau komplektuojami organizacijų archyviniai fondai, atskirų asmenų fondai, komplektuojama lietuviška ir litanistinė periodika, renkamos knygos, brošiūros, žemėlapiai ir kiti spaudiniai. PLA biblioteka išaugo į didžiausią litanistikos rinkinį už Lietuvos ribų su daugiau kaip 100 tūkst. knygų ir apie 1600 skirtingų pavadinimų periodinių leidinių³.

Vienas didžiausių Pasaulio lietuvių archyve – žymaus žurnalisto, rašytojo, visuomenininko, didžio mecenato dr. prel. Juozo Prunskio fondas⁴. Pagrindinę dalį archyvinių dokumentų saugojimui pats fondo sudarytojas perdavė 1993 m. Medžiaga buvo gauta netvarkyta. Nuo to laiko fondas nuolat papildomas. Chronologinės dokumentų ribos apima 1940–1997 metus. Tai laikotarpis, kai prelatas atvyko į JAV ir iki šių dienų. Paskutiniai dokumentai priimti 1997 m. rugsėjo 18 d. Mokslinė medžiagos atranka nedaryta. Prel. J. Prunskio fondą sudaro, be kitų dokumentų, iki 10 tūkst. fondo sudarytojo autorinių straipsnių iškarpų iš spaudos. Didesnės dalies šių dokumentų fizinė būseną jau yra nepatenkinama, didelė dalis – be nuorodų, kuriuose šaltiniuose jie publikuoti. Todėl pradėtas rengti jų bibliografinis sąrašas. Greta jo yra sudaryti 542 saugojimo vienetai⁵. Tai autografi, mašinraščiai, rankraščiai, spaudiniai, muzealijos, nuotraukos. Fonde asmens dokumentų labai mažai, daugiausia saugoma laiškų. Pagrindinė dalis medžiagos parašyta lietuvių kalba, mažesnė –

¹ Litanistikos tyrimo ir studijų centro žinios (1989–1990), Chicago, 1990, p. 1.

² PLA, Pasaulio lietuvių archyvo statusas.

³ PLA, 1994 08 23 LTSC laiškas JAV LB valdybos pirmininkui Vytui Maciūnui.

⁴ Plačiau apie dr. prel. J. Prunskį žr.: A. V a s i l i a u s k i c n ė, *Gyvenimas Dievui ir Lietuvai* (Dr. prel. J. Prunskis švencia 65 metų kunigystės ir 90 metų amžiaus jubiliejų), Utena, 1997, 287 p.; A. V a s i l i a u s k i c n ė, *Lietuviškos kultūros puoselėtojas* (Prelatui dr. Juozui Prunskiui peržengus 85 metų slenkstį), *LKMA metraštis*, Vilnius, 1994, t. 8, p. 156–178; *Prelatas Juozas Prunskis*, sudarė H. Jasiūnas, Vilnius, 1998, 24 p.; *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1961, t. 24, p. 135–136; A. K c z y s, *Faces of two Worlds*, Chicago, 1986, p. 124–125.

⁵ PLA, Juozo Prunskio fondas. Dokumentų sąrašas.

anglų, kiti dokumentai – vokiečių, ispanų, lotynų, italų, ukrainiečių, lenkų, čekų, portugalų kalbomis. Fondo šifras: PLA. F. J. Pr.⁶

J. Prunskio fondo medžiaga išdėstyta dalykine chronologine abėcėline tvarka ir suskirstyta į 12 pagrindinių grupių.

1. Personalija (1940–1992)

Kaip minėta, prel. J. Prunskio asmens dokumentų yra nedaug. Įdomūs kelionę į JAV liudijantys pažymėjimai, laišakai. Seniausi yra 1940 m. Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje išduoti pažymėjimai J. Prunskiui, pasirašyti atašė Vytauto Čepo. Svarbus prel. Mykolo Leono Krušo laiškas iš Čikagos J. Prunskiui, kuriame užsimenama apie oficialų pakvietimą į JAV, žadama pasirūpinti kelionės pinigais, kai bus pranešta apie vizos gavimą, ir kiti dokumentai⁷. Svarbūs J. Prunskio gyvenime 1987 m. Šventasis Tėvas paskelbė jį garbės prelatu. Fonde saugomas šio dokumento originalas, pasirašytas kardinolo Cacaroli. Rasime J. Prunskio trigubos sukakties minėjimui rengti komiteto medžiagą (1973), kitų apdovanojimų (1986, 1990).

2. Susirašinėjimas (1941–1997)

Atsižvelgiant į fondo specifiką, šiai grupei priskirta tik dalis laiškų. Tai asmeni-
nio pobūdžio įvairių asmenų (žinomų visuomenininkų ir paprastų žmonių) laišakai J. Prunskiui, sveikinimo atvirlaiškiai, kolektyvinių autorių sveikinimo laiškų kompleksai, kai kurie sudaryti paties J. Prunskio. Šioje grupėje yra kitiems asmenims adresuotų laiškų, vokų be laiškų, vizitinių kortelių.

3. Mokslinė veikla (1945–1987)

Katalikų universitete Vašingtone prel. J. Prunskis gavo daktaro laipsnį, parašęs disertaciją „Lyginamoji studija tarp Lietuvos konkordato ir valstybės įstatymų“. Ši disertacija, išspausdinta 1945 m. anglų kalba („Comparative Law, Ecclesiastical and Civil in Lithuanian Concordat“: a Dissertation Doctor of Canon Law (Washington)“ saugoma mokslinės veiklos dokumentų grupėje. Šiai grupei priskirti dokumentai, liudijantys prelato darbą Pedagoginiame lituanistikos institute (nuo 1959 m.), kur jis dėstė žurnalistiką, taip pat santykius su Čikagos universitetu, darbą Lietuvių enciklopedijoje, kur buvo Žurnalistikos skyriaus redaktoriumi (nuo 1953 m.).

⁶ PLA, Fondų registracijos byla.

⁷ Plačiau apie šiuos dokumentus žr.: A. V a s i l i a u s k i e n ė, *Gyvenimas Dievui ir Lietuvai*, p. 94–97.

4. Tarnybinė veikla

Ilgijęs mokslinį laipsnį, J. Prunskis sugrįžo į Čikagą pas marijonus Šv. Jurgio parapijoje, vėliau buvo pakviestas į nelietuvišką Šv. Simforozos (St. Symphorosa) parapiją, paskui dirbo taip pat nelietuviškoje Visatos Karalienės parapijoje. Savo kunigo pareigas derino su žurnalisto darbu. Todėl nemaža grupė minėtą veiklą liudijančių dokumentų suskirstyta į du pogrupius.

4.1. Kunigystė (1969–1996)

Tai daugiausia dokumentai, rodantys ryšius su Čikagos arkivyskupija. Tarp jų garsiojo Čikagos arkivysk. J. C. Cody ir kitų laišakai J. Prunskiui (1969–1991), arkivyskupo kanceliarijos pažymėjimai J. Prunskiui (1969–1991), jo darbą Šv. Simforozos parapijoje (1972–1987) liudijantys dokumentai, susirašinėjimas su vyskupu lietuviams katalikams išseivijoje Pauliumi A. Baltakiu OFM, medžiaga pamokslams ir kt. Šiame rankraštiniame palikime yra J. Prunskio parengtas kreipimasis į Amerikos lietuvius kunigus ir vienuolius dėl aukų mišiolui lietuvių kalba išleisti ir kita medžiaga.

4.2. Žurnalistinis darbas (1941–1992)

1943 m. J. Prunskis buvo paskirtas Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos Spaudos biuro direktoriumi. Fonde yra išlikę 1945 ir 1946 m. J. Prunskio parengtų biuletenių spaudai, mašinraščiai. Saugomas susirašinėjimas redagavimo, recenzavimo ir kitais klausimais (1947–1992), spaudos atstovo dokumentai (1965–1985). J. Prunskis yra parašęs per 11 tūkst. straipsnių, redagavęs ne vieną laikraštį („Mūsų laikraštis“, „XX amžius“ – Lietuvoje, „Draugas“, „The Marian“, „Kristaus Karaliaus laivas“ – Čikagoje). 1954 m. „Draugas“ pradėjo rengti lietuvišką radijo programą, kuriai vadovavo J. Prunskis, o nuo 1955 m. per Amerikos radiją jis pradėjo skaityti pamokslus Lietuvos žmonėms. Šiame dokumentų pogrupyje laikoma nemažai išlikusių J. Prunskio straipsnių, kalbų, pamokslų rankraščių bei mašinraščių (nuo 1946 m.), straipsnių sąrašų (1941–1980).

5. Kūrybinė ir leidybinė veikla (1951–1982)

Plačiai žinoma prel. J. Prunskio kūrybinė ir leidybinė veikla. Jis vienas ar su kitais yra parašęs, parengęs ar redagavęs 42 knygas bei brošiūras⁸. Pagrindinė tematika – religinės tiesos ir komunizmo žiaurumai. Kūrybinės ir leidybinės veiklos dokumentų grupėje yra laikoma J. Prunskio surinkta medžiaga knygoms „Lietuva bolševikų

⁸ A. V a s i l i a u s k i e n ė, Dvigubas Prelato Juozo Prunskio jubiliejus, *Prelatas Juozas Prunskis*, Vilnius, 1998.

okupacijoje“ (1951–1978), susirašinėjimo fragmentai dėl medžiagos knygai „Bėgome nuo teroro“ (1980), „Bolševikų nužudyti šauliai“ (1980–1982), sudėtingas susirašinėjimas su Amerikos, Europos ir Australijos lietuviais dėl medžiagos knygai „Lietuviai Sibire“ (1976–1977). Taip pat šių knygų arba atskirų dalių mašinosraščių variantai, redaguoti autoriaus, ir kt.

6. Visuomeninė veikla

Svarbi visuomeninė prelato veikla. Ją atspindintys dokumentai grupėje pagal fondo sudarytojo veiklos pobūdį suskirstyti į tris pogrupius.

6.1. Veikla Amerikos lietuvių taryboje (1976–1996)

Nuo 1970 m. J. Prunskis – Amerikos lietuvių tarybos (ALT'o) Informacijos biuro direktorius. Dirbo ne tik atsakingai, bet ir aktyviai: periodiškai leido informacinius biuletenius, rengdavo radijo programas, brošiūras. Žydams pradėjus kelti teismus Amerikos lietuviams už žydų persekiojimus, anglų kalba parašė knygėlę „Lithuania's Jews and the Holocaust“, gindamas lietuvių tautą nuo kaltinimų. Skaitė paskaitas šia aktualia tema. Pogrupyje, skirtame jo veiklai ALT'e, saugomi Rabino Kaimano Arnoldo G. padėkos laišakai J. Prunskiui (1985–1986), kvietimai skaityti paskaitas ir kita medžiaga. Taip pat prelato susirašinėjimas ALT'o klausimais (1978–1992). Fondo sudarytojas iki šiol yra ALT'o garbės tarybos narys. Jam yra siunčiamos informacijos, leidiniai (1991–1996). Šią medžiagą jis nuolat atsiunčia į PLA savo fondui papildyti.

6.2. Veikla Lietuvių katalikų mokslo akademijoje (1973–1995)

Dar studijuodamas Kauno kunigų seminarijoje, J. Prunskis įsitraukė į Lietuvių katalikų mokslo akademijos (LKMA) veiklą. Vėliau, jau išėivijoje, Romoje atkurtoje akademijoje, buvo jaučiama įvairiapusė, ypač finansinė J. Prunskio parama. Bendradarbiavo LKMA leidinyje „Metraštis“. Atkūrus akademiją Lietuvoje, ir toliau palaikė ryšius su jos mokslininkais. Fonde yra mokslinės sekretorės Antanės Kučinskaitės (1991–1995) ir kitų laišakai. Bet daugiausia J. Prunskis reiškiasi kaip akademijos mecenatas, todėl ir didesnė dalis korespondencijos priskirta mecenatoriškos veiklos dokumentų grupei.

6.3. Kita visuomeninė veikla (1957–1997)

Ją atspindi įvairių organizacijų, draugijų nario kortelės, išduotos J. Prunskiui. Fonde laikomi Nacionalinės geografų draugijos nario, Filatelistų draugijos „Lietuva“ ir kitų pažymėjimai. Prelato rūpestį jaunimu išėivijoje liudija narystės kortelės:

Šv. Simforozos parapijos jaunimo veiklos komiteto nario kortelė, Jaunimo centro nario kortelė, ALRKF jaunimo Dainavos stovyklos nario kortelė. Minėtini JAV Senato, Baltųjų Rūmų leidimai lankytojui, pranešimai-kvietimai, sveikinimo atvir-laiškiai (1978–1990), Ilinojaus valstijos vadovų laišakai (1979–1985). Laikomi įvairių organizacijų apdovanojimai, tarp kurių apdovanojimas-pažymėjimas „Rev. mons. Juozui Prunskiui, nusipelnusiam už nepaprastą ir pasiaukojančią tarnybą Pavergtų tautų taryboje“ (1987). Reikšminga Ilinojaus valstijos JAV) senatorės Judy Bear Topinkos pasiūlyta rezoliucija dėl Lietuvos amerikiečių respublikonų lygos nusipelnusiųjų pasveikinimo (1991). Tarp jų prel. J. Prunskis – metų Lietuvos premijos laureatas (1990). Išvardyti J. Prunskio nuopelnai. Čia taip pat rašoma apie lietuvius A. Maskaliūną, D. Polikaitį. Šiai grupei priskirtas ir susirašinėjimas su visuomeninių organizacijų atstovais. Verta paminėti Lietuvos skautų sąjungos Vidurio rajono vado laiškus J. Prunskiui (1987–1993), kurie liudija apie prelato paskyrimą Vidurio rajono dvasios vadu, ir kitus.

7. Mecenatoriška veikla

Tai pati didžiausia dokumentų grupė J. Prunskio fonde. Įvairiapusę fondo sudarytojo teikiamą materialinę paramą atspindintys dokumentai suskirstyti į 6 po-grupius.

7.1. Visuomeninių organizacijų veiklos rėmėjas. Premijų mecenatas (1971–1997)

PLA saugomas J. Prunskio susirašinėjimas materialinės paramos programų vykdymo, fondų steigimo klausimais, padėkos laišakai fondo sudarytojui ir paramos prašymai, ataskaitos apie paramos panaudojimą. Šioje grupėje yra išskirta parama per Lietuvos katalikų religinę šalpą (1971–1996), per Lietuvos katalikų mokslo akademią (1971–1997) liudijantys dokumentai. J. Prunskis siekė išgarsinti Lietuvą mokslo laimėjimais – premijomis skatino mokslinę veiklą. Be atskirų premijų LKMA, įkūrė du fondus: vieną 150 000 dolerių religinei literatūrai leisti iš palūkanų (1991), kitą – 20 000 dolerių – premijoms už geriausią religinio turinio kūrinį. Šios premijos yra kasmetės. Išlikęs mecenato susirašinėjimas su prof. Antanu Liui-ma – LKMA pirmininku (1971–1973), medžiaga apie premijų paskyrimą, LKMA dr. kun. J. Prunskio fondo dokumentai, premijų paskyrimo nuostatai (1973–1995), padėkos laišakai už premijas, tarp kurių tokių garsių asmenybių kaip profesoriai J. Eretas (1973), A. Maceina (1974), dr. St. A. Bačkis (1991) ir kt.

Prel. J. Prunskis rėmė ir teberemia ateitininkiją, Lietuvos vyčius, Skautų sąjun-gą, Vydūno fondą, kitas visuomenines organizacijas, kurios gali tęsti numatytų pa-ramos programų vykdymą. Saugomos šių fondų sutartys su mecenatu; J. Prunskio laišakai apie ilgalaikį pinigų investavimą; garbės mecenato pažymėjimai, rėmėjo

pažymėjimai (1984–1997) J. Prunskiui. Gausi medžiaga apie premijų paskyrimą. Tai korespondencija (1971–1996), konkurso vertinimo komisijų protokolai, premijų paskyrimo aktai (1974–1996), yra premijuotų darbų kopijū.

7.2. Katalikiškų mokyklų ir švietimo įstaigų rėmėjas Lietuvoje ir užsienyje (1991–1997)

Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijos padėkos raštas ir mokyklų vadovų, taip pat tėvų jėzuitų (Čikagoje) laišakai apie paramos perdavimą liudija Lietuvos katalikiškų mokyklų ir švietimo įstaigų rėmimą. Vien per pastaruosius metus mokykloms teko tokios sumos: 1994 m. – 25 000 dolerių, 1995 m. – 27 000 dolerių, 1996 m. – 25 000 dolerių. Fonde saugomi Lietuvos katalikiškų mokyklų pedagogų asociacijos padėkos laišakai, Lietuvos mokyklų bendruomenių, tokių kaip Kazimiero Paltaroko katalikiška vidurinė mokykla Panevėžyje, Kretingos katalikiška vidurinė mokykla, Telšių Vyskupo V. Borisevičiaus vidurinė mokykla, Lietuvos jėzuitų mokyklos Kaune ir Vilniuje, Panevėžio katalikiška mergaičių žemės ūkio mokykla, Utenos katalikiškos dvasios „Saulės“ vidurinė mokykla ir kitų padėkos laišakai. Atsispindi ir J. Prunskio parama Lietuvos aukštosioms mokykloms: Vilniaus pedagoginiam universitetui, Vytauto Didžiojo universitetui ir kt. Saugomi Vilniaus arkivysk. metropolito A. J. Bačbio, Vilniaus arkivyskupijos kunigų seminarijos rektoriaus E. Rudoko, Kauno tarpdiecezinės kunigų seminarijos rektoriaus E. Bartulio, P. Tamulevičiaus, Telšių kunigų seminarijos rektoriaus S. Brazdeikio padėkos laišakai, rodantys prelado paramą kunigų seminarijoms. J. Prunskis – Lietuvos Katalikų Bažnyčios katechetikos centrų rėmėjas, teikė lėšas tikybos vadovėlių leidimui. Prelato nepamirštos ir ikimokyklinės bei pradinio mokymo įstaigos. Tam tikra grupė laiškų fonde rodo paramą jaunimui ir vaikams. Minėtini „Lietuvos vaikų vilties komiteto“, Lietuvos našlaičių globos komiteto, Lietuvos Caritas federacijos ir kt. padėkos laišakai. Švietimas yra remiamas ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. JAV Lietuvių bendruomenės Švietimo tarybos Čikagoje, Lietuvos gimnazijoms remti komiteto, lituanistinių mokyklų, aukštųjų mokyklų Amerikoje, Šv. Kazimiero kolegijos Romoje (Pontificio Collegio Lituano S. Casimiro) ir kt. laišakai puikiai atspindi šią paramą. Daug dėmesio mecenatas skyrė vaikų ir jaunimo išėvijoje paramai. Fonde saugomi ir jo paramos Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos Dainavos jaunimo stovyklai dokumentai nuo 1966 m. Prelato parama pasiekė net tolimąją Japoniją.

7.3. Spaudos ir radijo redakcijų rėmėjas Lietuvoje ir užsienyje (1985–1997)

J. Prunskis yra „XX amžius“, „Blaivioji Lietuva“, „Katalikų pasaulis“, Katalikų TV studijos, Lietuvos Katalikų Bažnyčios Informacijos centro, „Caritas“, „Logos“, „Mažoji Lietuva“, „Naujasis Dienovidis“, „Naujasis židinys“, „Saleziečių žinios“, „Šaltinis“ redakcijų rėmėjas. Iš užsienyje remiamų laikraščių ir žurnalų reikia paminėti

„Aidų“ redakcija, „Darbininko“, „Eglutės“, „Į laisvę“, „Lietuvių dienų“, „Šaltinio“, „Tėviškės aidų“, „Tėvynės sargo“, „Tėviškės žiburių“, „Vyties“, „Laiškų lietuviams“, Radio Vaticana ir kitas redakcijas. Fonde saugomi išvardytų redakcijų padėkos laišakai mecenatui, ataskaitos apie gautos paramos panaudojimą.

7.4. Parama moterų vienuolijoms (1973–1997)

Ne mažiau reikšmingą paramą prel. J. Prunskis skyrė nelengvai besiverčiančioms moterų vienuolijoms Lietuvoje ir užsienyje. Jam dėkingos Lietuvos moterų vienuolijų vyresniųjų konferencija, Aušros Vartų Marijos ir Teresėlės bendruomenė, Dieviškosios Jėzaus Širdies seserys, Dievo Apvaizdos seserys, Eucharistinio Jėzaus seserų kongregacija, Kauno Seserų benediktinių kongregacija, Kristaus Karaliaus merginų diakonų kongregacija, Kristaus Karaliaus seserų kongregacija, Lietuvos Šv. Kazimiero seserys, Living Stones Community, Nekaltai Pradėtosios Švenčiausios Mergelės Marijos vargdienių seserys, Šv. Jėzaus Širdies kongregacija, Šv. Mergelės Marijos nepaliamojamos pagalbos, Šv. Pranciškaus seserų kongregacija, Šv. M. K. Kotrynos seserų kongregacija, Šv. Mergelės Marijos nuliūdusiųjų paguodos seserų kongregacija, Šv. Nekaltosios Mergelės Marijos seserų tarnaičių kongregacija, Šv. Šeimos seserų vienuolija, Lietuvos Marijos krikščionių pagalbos (FMA) dukterys, Dievo Apvaizdos kongregacijos Mažosios seserys, Marijos Širdies dukterų kongregacija, Basųjų karmeličių vienuolynas, Šv. Pranciškaus seserys bernardinės, Vilniaus dominikonės, Šv. Elzbietos seserų kongregacija, Šv. Benedikto dukros Vilniuje, Šv. Šeimos seserys misionierės ir kt. Seselių padėkos laišakai su ataskaitomis apie paramos panaudojimą plaukė ir tebeplaukia iš viso pasaulio tolimiausių kampelių.

7.5. Parama parapijoms, vyskupijoms, katalikiškoms draugijoms, centrams, sąjungoms (1976–1997)

J. Prunskis tebeauga padėkos laiškus už paramą įvairioms parapijoms ir vyskupijoms. Tarp jų nuoširdūs, kupini dėkingumo Telšių vysk. Antano Vaičiaus, Vilniaus universiteto Šv. Jonų bažnyčios prefekto Eitvydo Merkio laišakai ir kt.

J. Prunskio parama apima įvairias sritis. Ji tebeskiriama katalikiškoms draugijoms ir centrams, katalikų sąjungoms. Fonde saugoma Kanados lietuvių katalikų centro, Lietuvos bažnytinės muzikos Šv. Cecilijos draugijos, Lietuvos Katalikų Bažnyčios vargonininkų draugijos padėkos laišakai. 1993 m. materialinė pagalba buvo suteikta Lietuvos krikščionių demokratų partijai, Lietuvos tremtinių sąjungai. Šiame pogrupyje taip pat yra saugoma materialinės paramos prašymo laiškų ir kt.

7.6. Parama kultūros institucijoms, renginiams ir įvairiems projektams (1956–1996)

Mecenatui rūpėjo ne tik kultūrinių institucijų, renginių lankymas, bet ir jų egzistavimo organizavimo sunkumai. Savo lėšomis jis skatino jų plėtotę. Tarp archyvinių

dokumentų yra laiškų, liudijančių paramą šioms institucijoms nuo 1956 m. 1990 m. J. Prunskis gavo Balzeko lietuvių kultūros muziejaus apdovanojimą už materialinę paramą. Į mecenatą būdavo kreipiamasi ir dėl paramos knygų leidimui, ir dėl paramos Lietuvos didžiosioms bibliotekoms, ir kt.

8. Finansiniai dokumentai (1951–1997)

Tai Prunskis Foundation, Inc., inkorporavimo dokumentai; Prunskis Foundation įstatai su valstijos vadovų parašais. Fonde saugomas 1972–1990 m. pajamų ir išlaidų registracijos knygos rankraštis, 1981–1993 m. pajamų mokesčių ataskaitos, taip pat IRS korespondencija, Ilinojaus valdžios ir advokatų korespondencija. Čia galima rasti duomenų apie J. Prunskio dovanas ir aukas. Šioje grupėje visi dokumentai yra anglų kalba.

9. Smulki buitinio pobūdžio ir kita medžiaga (1940–1993)

J. Prunskio perskaitytų knygų sąrašai (5 sąsiuviniai), ypač jų turinys. Jie pradėti rašyti 1940 m., tik atvykus į JAV, paskutiniai – 1985 m. įrašai.

10. Apie J. Prunskį (1982–1997)

Tai straipsniai spaudoje apie fondo sudarytoją, atsiųsti jam. Naujai įtrauktas į archyvinį fondą 1997 m. A. Vasiliauskienės parengtos J. Prunskio monografijos „Gyvenimas Dievui ir Lietuvai“ mašinraščio pirminis variantas, autorės klausimai prelatui dėl knygos, J. Prunskio atsakymai, susirašinėjimo dėl medžiagos šiai knygai fragmentai ir kt.

11. Fototeka (1960–1983)

Fototeka fonde sudaro mažą dalį. Tarp jų – 1960 m. United Press International nuotrauka su UPI informacija, kur J. Prunskis rodo savo motinos Onos Prunskienės nuotrauką ir jos atvykimo į JAV datą. Prelatą religinių apeigų metu galima matyti fotojuostos kontaktlapuose, pagamintuose 1982 m. Taip pat saugomi 2 vaizdo filmai, iš kurių vienas – 1983 m. Alvydo Buklio susukta juosta apie J. Prunskį. Visos kitos nuotraukos yra patikėtos Budrio Lietuvių fotoarchyvui. Archyvo įkūrimo iniciatorius ir direktorius Algimantas Kezys. Čia šiuo metu saugoma 309 s. vnt.

Tai J. Prunskio kelionių, misijų, šeimos ir giminių nuotraukos, portretai ir reportažiniai portretai, kitų asmenų dovanotos nuotraukos.

12. Kitų asmenų medžiaga (1949–1996)

Įdomūs prelatui žinomų dailininkų dovanoti darbai, tokie kaip Jadvygos Paukštienės akvarelė „Chicago ankstų rytą“ (1969), Anastazijos Tamošaitienės iš KanaDOS paveikslai (1969, 1975), Antano Rūkštelės iš Niujorko piešinys (1987) ir kitos dovanos. Čia rasime ir dokumentų su žymių žmonių autografais.

Aliucija O r e n t a i t ė